

Godgeleerd-staatkundig vertoog / Theologisch-politiek traktaat

bevattende een aantal uiteenzettingen,
waarin wordt aangetoond,
dat de vrijheid van filosoferen niet alleen met behoud van de vroomheid en de vrede in de staat
kan worden toegestaan,
maar dat zij behalve met de vrede in de staat en zelfs met de vroomheid niet kan worden
opgeheven.

Voorrede

1 Joh 4: 13

Hieraan onderkennen wij, dat wij in God blijven,
en God in ons blijft,
dat Hij ons van zijn geest gegeven heeft.

I

Persoonlijk bijgeloof, in vier momenten ontvouwd

1. *Ontstaan van het bijgeloof door geen plan (van binnen) of onzekere gunsten van het fortuin (van buiten)*

[1] Als de mensen al hun zaken volgens een zeker plan (consilium) konden beheersen,
of als het fortuin hun altijd gunstig was,
zouden zij in geen bijgeloof verstrikt raken.
Maar aangezien zij dikwijls zo in het nauw gedreven worden dat ze geen plan (consilium) naar voren
kunnen brengen,
en meestal door de onzekere gunsten van het fortuin, welke zij zo mateloos begeren, jammerlijk heen
en weer drijven tussen hoop en vrees
hebben zij daarom een gezindheid (animus), die al te zeer geneigd is aan alles maar geloof te
schenken;
zolang als die in twijfel is, wordt hij bij een gemakkelijk zetje (momentum) naar deze of gene kant in
beweging gebracht,
des te gemakkelijker, totdat¹ hij opgejaagd door hoop en vrees blijft steken,
in het vervolg (alias) vol zelfvertrouwen, pochend en opgeblazen.

2. *In drie momenten het voortduren van het bijgeloof: a. binnen (raad / consilium); b. buiten (metus / vrees voor wat er gebeurt); c. boven (toorn van de goden of hoogste godheid); de beweging gaat dus van binnen naar buiten en dan definitief naar boven, waarbij het tweede moment (de vrees) de beslissende is*

[2] Ik meen dat *niemand* dit niet kent, ofschoon *ik geloof* dat de *meesten* zichzelf niet kennen;
Immers *niemand* heeft zo onder de mensen geleefd, die niet *gezien heeft*,
dat de *meesten* in voorspoed, ook al zijn ze zeer onervaren, zo'n overvloed van wijsheid hebben,
dat *zij geloven*, dat hun een belediging geschiedt, als iemand hun raad wil geven,
dat ze in tegenspoed echter niet weten waarheen zij zich moeten wenden,
dat ze iedereen smekend om raad vragen
en ze niets horen zo dwaas, zo ongerijmd of zo ijdel, dat zij niet volgen.

Dat zij vervolgens, zelfs bij de geringste oorzaken, nu eens op beter hopen, dan voor het ergste angstig
zijn;
als ze immers, terwijl ze in vrees verkeren, iets *zien* gebeuren
dat hen herinnert aan iets goeds of slechts uit het verleden,
menen zij dat dit of een gelukkige of een ongelukkige afloop voorspelt

¹ Georges, Ausführliches Lateinisch-Deutsches Handwörterbuch s.v. dum: Zur Angabe, dass die Handlung der Hauptsatzes dauere bis zum Eintreten der Handlung im Nebensatz (mit dem Indikativ).

dat ze daarom, ofschoon het honderd maal bedriegt, een gunstig of ongunstig voorteken noemen.

En als ze voorts met grote verbazing iets ongewoons zien,
geloven zij dat het een bovennatuurlijk teken is,
dat op de toorn van de goden of de hoogste godheid wijst,
en om dat derhalve niet met offers en geloften te vereren, houden mensen, onderhevig aan bijgeloof
en afkerig van godsdienst, voor heiligschennis.

Naar deze maat verzinnen ze oneindig veel dingen,
en alsof de hele natuur met hen waanzinnig zou zijn, leggen zij die uit *met wonderlijke maten*.

3. *Het toenemen van het bijgeloof, waarbij driemaal van binnen naar buiten de waanzin van het bijgeloof steeds groter wordt en de afwijzing van de ratio en de wijzen in het midden staat*

[3] Wanneer deze dingen zich dus zo verhouden,
dan zien wij in het bijzonder,

- (1) dat diegene zeer verknocht zijn aan iedere soort van bijgeloof, die *zonder maat* onzekere dingen begeren (zie 1),
 - (2) en dat allen dan 't meest, wanneer ze in gevaar verkeren en zichzelf niet tot hulp kunnen zijn, met geloften en vrouwelijke (weekhartige) tranen goddelijke hulp inroepen,
 - (3) dat zij de rede (omdat die naar de ijdele dingen die ze begeren geen zekere weg kan tonen) blind noemen, en de menselijke wijsheid ijdel;
 - (4) en dat zij daarentegen in waanvoorstellingen van de verbeelding, in dromen en kinderachtige dwaasheden als goddelijke antwoorden *geloven*, ja zelfs dat God een afkeer heeft van de wijzen
 - (5) en dat hij zijn besluiten niet in de geest, maar in de ingewanden van het vee heeft geschreven,
 - (6) of dat zotten en bezetenen en vogels die onder goddelijke inspiratie en bezieling verkondigen.
- Zo zeer maakt angst mensen waanzinnig.

4. *In het vierde moment wordt het eerste deel samenvattend afgesloten met ontstaan, toenemen en toenemen van het bijgeloof (de vrees) met als voorbeeld Alexander de Grote*

[4] *Dus*: de oorzaak, waardoor het bijgeloof ontstaat (1), voortduurt (2) en toeneemt (3) is de vrees.

Als iemand hiervan, naast het reeds gezegde bijzondere voorbeelden verlangt te kennen, kan hij denken aan (zien op) Alexander de Grote, die pas uit bijgeloof zich (de gezindheid) begon te richten op waarzeggers, toen hij eerst in de Poort van Susis leerde wat angst voor het fortuin is (zie Curtius, boek 5, § 4 [1]); Na zijn overwinning op Darius echter hield hij op offerzienaars en waarzeggers te raadplegen, totdat hij ten tweeden male door de ongunst der tijden verschrikt - omdat de Bactriërs waren afgevallen en de Scythen de strijd zochten, terwijl hijzelf vanwege een wond machteloos neerlag - wederom (zoals Curtius zelf zegt in boek 7, § 7 [8]) *tot bijgeloof, deze speelbal van de menselijke geest, terugkeerde,*

en Aristander, aan wie hij de zeggenschap had gegeven over zijn lichtgelovigheid, beval door offers de afloop der gebeurtenissen te onderzoeken.

En naar deze maat zou men zeer veel voorbeelden kunnen aanvoeren, die juist dit zo helder mogelijk aantonen:

dat mensen slechts zolang hun vrees duurt, te kampen hebben met bijgeloof, en dat alles wat ze ooit in loze godsdienstigheid hebben vereerd, niets anders is geweest dan drogbeelden, waanvoorstellingen van een sombere en angstige gezindheid; tenslotte dat waarzeggers bij de grootste benauwenissen van het gezag 't meest onder de massa geheerst hebben en het meest te duchten waren voor hun koningen.

Maar aangezien ik meen, dat dit bij allen voldoende bekend is, ga ik eraan voorbij.

II

In drie momenten wordt het bijgeloof van het begin van de voorrede in politieke zin uitgewerkt, steeds ingeleid door 'itaque' (dus)

1. universele karakter van het wisselende en onbestendige bijgeloof;
2. bijgeloof als oorzaak van opstanden en gruwelijke oorlogen;
3. maar voor ons is er het zeldzame geluk te leven in een staat, waar vrijheid wordt toegestaan, waarbij de ondertitel van het boek (zie boven) kan oplichten

[5] (1) *Dus*²: uit deze oorzaak van het bijgeloof volgt duidelijk, dat alle mensen van nature aan bijgeloof onderhevig zijn, (wat anderen ook mogen zeggen, die menen dat dit daaruit ontstaan is, dat alle stervelingen een bepaalde verwarde voorstelling hebben van de godheid).

Vervolgens volgt eruit dat deze wel zeer wisselend en onbestendig moet zijn, zoals alle begoochelingen van de geest en opwellingen van blinde hartstocht, en, tenslotte, dat het niet behalve door hoop, haat, toorn en list verdedigd kan worden, vanzelfsprekend, omdat het niet uit de rede, maar alleen uit een aandoening, en wel een zeer effectieve, ontstaat.

(2) *Dus*: gelijk het gemakkelijk is, dat mensen in allerlei soorten van bijgeloof gevangen raken, zo moeilijk is het daarentegen het effect te bereiken dat ze in één en dezelfde soort volharden. Immers omdat het volk altijd even ongelukkig blijft, is het ook nooit lang rustig, maar vindt het steeds daarin het meeste behagen wat nieuw is en wat nog niet bedrogen heeft. Het is deze onstandvastigheid die oorzaak is geweest van veel opstanden en gruwelijke oorlogen. Want (zoals uit het nu gezegde blijkt en zoals Curtius ook voortreffelijk heeft opgemerkt in boek 4, hoofdstuk 10 [7],

niets regeert de menigte effectiever dan het bijgeloof.

Daarom gebeurt het, dat het in de vorm van godsdienst er gemakkelijk toe gebracht wordt nu eens zijn koningen als goden te vereren,

dan weer ze te vervloeken en ze als een pest van de hele menselijke soort te verafschuwen.

[6] Opdat derhalve dit kwaad vermeden zou worden, heeft men een buitengewone ijver aan de dag gelegd om de ware godsdienst of een ijdele met eerbied en pracht zodanig op te luisteren, dat zij gewichtiger dan elke drijfveer (momentum) wordt gehouden en altijd door allen met de grootste stiptheid wordt geëerbiedigd, hetgeen voor de Turken het meeste gelukkig is afgelopen, die zelfs het discussiëren voor een heiligschennis houden en op het oordeel van ieder met zoveel vooroordeel beslag leggen,

dat er in de geest geen plaats meer over blijft voor het gezonde verstand, zelfs niet om te twijfelen.

[7] Indien³ dan werkelijk van het monarchale bewind het hoogste geheim is, ja 't geheel en al in zijn belang is,

om mensen in dwaling te houden,

en de vrees waarmee men beteugeld moet worden met de schoonklinkende naam van godsdienst te verbloemen

- zodat zij voor slavernij strijden als was het heil

en het niet een schande achten, maar de grootste eer bloed en leven op te offeren voor het pralen van één man -

in een vrije republiek kan daartegen niets uitgedacht worden, noch iets ongelukkigers beproefd worden;

aangezien het geheel en al in strijd is met de gemeenschappelijke vrijheid

² Hier begint zowel in de editie van Gebhardt als in de eerste edities van de 17de eeuw (1670, 1672, 1674) de tweede alinea van het boek. De kritische editie van Akkerman, *Oeuvres III, Traité Théologique-Politique* (1999) heeft bij elke paragraaf een nieuwe alinea.

³ Ook hier een nieuwe alinea in de editie van Gebhardt en de eerste edities van de 17de eeuw. Hier laten wij echter naar inhoud en vorm geen nieuw deel beginnen.

het vrije oordeel van de enkeling met vooroordelen in beslag te nemen
of het naar een of andere maat in bedwang te houden.
Wat de onlusten betreft die in de vorm van godsdienst worden opgewekt,
waarlijk, die ontstaan slechts daardoor,
dat er wetten over speculatieve zaken tot stand worden gebracht
en dat meningen als misdaden strafbaar gesteld en veroordeeld worden,
meningen, waarvan de verdedigers en volgelingen niet voor het algemeen welzijn,
maar slechts aan de haat en de wreedheid van hun tegenstanders worden opgeofferd.
Als echter op grond van het recht van het gezag alleen daden veroordeeld zouden worden en woorden
ongestraft zouden zijn,
zouden nooit in de vorm van recht dergelijke opstanden vergoelikt worden
en meningsverschillen zouden niet in opstanden verkeren.

[8] (3) Nu is ons *dus* het zeldzame geluk ten deel gevallen,
dat wij leven in een staat
waarin eenieder de volledige vrijheid wordt toegestaan om te oordelen en God te vereren naar zijn
aard,
en waarin niets als kostbaarder en lieflijker gehouden wordt dan de vrijheid.
Daarom heb ik geloofd dat ik geen ondankbare of onnutte zaak zou bewerken,
als ik zou aantonen dat deze vrijheid niet slechts met behoud van de vroomheid en van de vrijheid in
de staat kan worden toegestaan,
maar dat zij bovendien alleen met juist de vrede in de staat en de vroomheid kan worden opgeheven.
En dit is het voornaamste wat ik besloten heb in dit traktaat te bewijzen.
Hiertoe was het uitermate noodzakelijk
de voornaamste vooroordelen over de godsdienst, dat wil zeggen de sporen van de oude slavernij aan
te wijzen,
en dan ook de vooroordelen over het recht van de hoogste mogendheden,
hetgeen velen met een zeer opdringerige brutaliteit voor een groot deel naar zich toe halen;
in de vorm van godsdienst trachten ze de gezindheid van de menigte, tot nu toe onderhevig aan het
bijgeloof van de heidenen (volkeren), van hen te vervreemden,
opdat aldus alles weer tot slavernij vervalt.
In welke orde dit echter aangetoond wordt, zal ik nu in enkele woorden zeggen,
maar eerst zal ik de oorzaken, die mij aan het schrijven hebben gezet, uiteenzetten.

III

Persoonlijke oorzaken van het schrijven van dit boek in vijf stappen:

- (1) verbazing over het praktisch effect van religio Christiana: vijandschap en haat, en vlucht in uiterlijkheden, waardoor de religio Christiana praktisch hetzelfde is als alle religies;*
- (2) oorzaak hiervan: de kerk met haar ambten als een machtsfactor;*
- (3) onder het aanroepen van God (proh Deus immortalis!): bij het vereren van God is het verstand uitgeschakeld en wordt geloof (als fides / vertrouwen) verward met ‘gelovigheid’ (credulitas)*
- (4) het gebruik van Aristoteles en Plato om van te voren vast te stellen dat de Schrift waarachtig en goddelijk is, terwijl dat uit het onderzoek van de Schrift zelf zou dienen te gebeuren;*
- (5) samenvatting van de voorafgaande vier punten en het besluit om de Schrift binnen haar eigen samenhang opnieuw te gaan onderzoeken.*

[9] (1) Het heeft mij dikwijls verbaasd⁴ dat mensen die er prat op gaan de christelijke godsdienst te belijden,
dat is liefde, vreugde, vrede, zelfbeheersing en trouw (fides – ‘geloof’) jegens allen,
met meer dan vijandige gezindheid strijden
en op elkaar dagelijks de bitterste haat uitoefenen,

⁴ Hier begint zowel in de editie van Gebhardt als in de eerste edities van de 17de eeuw (1670, 1672, 1674) een nieuwe alinea.

zodat men gemakkelijker hieraan (nl de bitterste haat) dan daaraan (nl liefde, vreugde etc.) ieders trouw (fides – ‘geloof’) kan herkennen;
Het is immers al lang zo ver gekomen
dat bijna niemand kan herkennen, wie iemand toch is, - of hij namelijk christen, Turk, jood of heiden is,
behalve door de uiterlijke kleding van het lichaam en de verering,
of dat hij deze of gene kerk bezoekt,
of, tenslotte, dat hij deze of gene mening is toegedaan en bij de woorden van een of andere meester pleegt te zweren.
Voor het overige is voor allen het leven hetzelfde.

(2) Toen ik dan de oorzaak van dit kwaad zocht,
heb ik er niet aan getwijfeld of het is daaruit ontstaan
dat het voor het volk een zaak van godsdienst is geweest
om de bedieningen van de kerk als waardigheden te beschouwen en haar ambten als gunsten en om de herders de allerhoogste eer te bewijzen.
Immers zodra dit misbruik in de kerk begon overviel meteen elke slechterik een geweldige begeerte om de heilige ambten te bekleden
en de liefde om de profetische (divinus) godsdienst te verbreiden ontardde in lage hebzucht en eerezucht,
en zo zelfs de tempel in een theater,
waar men geen kerkelijke leraren maar redenaars hoorde,
van wie niemand van het verlangen vervuld was om het volk te onderwijzen,
maar om het in bewondering voor zichzelf mee te slepen en om de andersdenkenden in het openbaar te hekelen
en slechts dat te leren wat nieuw en ongewoon was en wat het volk het meeste bewonderde.
Hieruit moesten natuurlijk wel grote twisten, afgunst en haat ontstaan,
hetgeen door geen lange duur kon worden gesust.

(3) Het is dan ook geen wonder
dat er van de oude godsdienst niets is overgebleven dan de uiterlijke verering
(waardoor het volk God meer lijkt te vleien dan te aanbidden),
en dat de trouw (fides) niets anders meer is dan gelovigheid en vooroordelen.
Welke vooroordelen? –
die de mensen van redelijke tot stompzinnige wezens maken,
daar zij geheel en al verhinderen dat een ieder zijn vrije oordeelsvermogen gebruikt en het ware van het onware onderscheidt,
en die als om het licht van het verstand volkomen uit te doven met opzet lijken te zijn uitgedacht.
De vroomheid en de godsdienst, o onsterfelijke God, bestaat uit ongerijmde geheimen,
maar zij die de rede totaal verachten en het verstand als van nature bedorven verwerpen en zich ervan afwenden,
van hen gelooft men, wat het allerergste is, dat zij een goddelijk (divinum) licht hebben.
Als ze dan slechts een sprankje goddelijk (divinum) licht zouden hebben,
zouden ze niet zo hoogmoedig waanzin verkondigen, maar leren om op een verstandiger wijze God te eren,
en zouden zij niet verder door haat, integendeel door liefde boven anderen uitblinken,
en ook niet met zo’n vijandige gezindheid hen die niet met hen meevoelen vervolgen,
maar veeleer - als ze tenminste om hun heil en niet om hun eigen fortuin angstig zijn – zich over hen ontfermen.

(4) Bovendien, als ze enig goddelijk (divinum) licht zouden hebben, zou dat althans uit de leer moeten vaststaan.
Ik geef toe, dat zij nooit voldoende de zeer diepe mysteriën van de Schrift hebben kunnen bewonderen,
maar toch zie ik dat zij niets hebben onderwezen behalve de speculaties van de Aristotelianen of Platonisten.

En daaraan hebben ze, om niet de schijn te wekken de heidenen na te lopen, de Schrift aangepast (accomodaverunt).

Het was hun niet genoeg zelf met de Grieken waanzin te verkondigen, maar ze wilden ook de profeten met hen laten raaskallen.

Dit toont dan duidelijk aan dat zij de goddelijkheid van de Schrift zelfs in de droom niet zien.

En hoe vuriger zij deze mysteriën bewonderen, des te meer tonen zij aan dat ze de Schrift niet zozeer geloven als wel lippen dienst aan haar bewijzen.

Dit openbaart zich ook daaruit dat de meesten als grondslag veronderstellen

(namelijk om deze (de Schrift) te begrijpen en haar ware zin (sensus) op te sporen)

dat zij overal waarachtig en goddelijk is,

iets wat nu juist uit het begrijpen en het streng onderzoeken daarvan pas zou moeten vaststaan.

Datgene wat wij uit haarzelf, die menselijke verzinsels allerminst nodig heeft, veel beter zouden leren, dat poneren zij bij het eerste begin (in primo limine / drempel als overgang van buiten naar binnen) als regel voor haar uitleg.

[10] (5) Toen ik dit bij mijzelf (*animo*) overwoog⁵

(4) namelijk dat het natuurlijk licht niet slechts veracht wordt, maar door velen als de bron van goddeloosheid wordt veroordeeld,

(3) vervolgens dat menselijke bedenksels voor goddelijke leerstukken worden gehouden,

(2) dat gelovigheid als geloof wordt beschouwd,

(1) en dat geschilpunten van de filosofen in de kerk en de senaatsvergadering met de grootste heftigheid (*summīs animorum motibus*) worden behandeld,

en ik merkte (*animadverterem*) dat daaruit de allerbitterste haat en tweedracht ontstaan,

waardoor de mensen gemakkelijk tot oproer worden gebracht,

en zeer veel andere dingen, die veel te ver zouden voeren ze hier te verhalen,

heb ik oprecht besloten de Schrift opnieuw met een oprechte en vrije gezindheid (*integro et libero animo*) te onderzoeken

en niets over haar te beweren

noch iets als haar leer te aanvaarden,

dat ik niet zeer duidelijk van haarzelf zou leren.

IV De orde van het werk

A Hoofdstuk 1 - 2 (ingeleid door *postquam*): profetie als openbaring (1) en over de zekerheid daarvan bij de profeten (2) / hoofdstuk 3 (ingeleid door **deinde**): roeping niet beperkt tot de Hebreeën / 4 (*cum - hinc*) - 5 (ingeleid door *porro*): universele betekenis van de wet

Hoofdlijn: kritiek op elk particularisme, gebaseerd op een of andere openbaring

B Hoofdstuk 6 (ingeleid door *deinde*) en 7: geen bijzondere hermeneutiek (hoofdstuk 6 over de wonderen), maar tegelijk 'sacra scriptura sui interpretēs' (hoofdstuk 7);

Hoofdlijn: Na de afwijzing van elk openbarings-particularisme bij de verklaring van de bijbelse wonderen hermeneutische grondregel van 'sacra scriptura sui interpretēs', die dus voor de hele 'natuur' geldt

transitie van Spinoza (*transeo*⁶) / overgang

C Hoofdstuk 8 - 11 (ingeleid door *hinc transeo*): onderzoek (*historia*) naar de boeken van het Oude Testament (*Tenach*) (hoofdstuk 8, 9, 10) en de boeken van het Nieuwe Testament (hoofdstuk 11);

Hoofdlijn: 'sincera historia' (hermeneutisch onderzoek) van de afzonderlijke bijbelboeken

⁵ Ook hier een nieuwe alinea in de editie van Gebhardt en de eerste edities van de 17de eeuw. Hier laten wij echter naar inhoud en vorm geen nieuw deel beginnen.

⁶ Ook in de *Ethica* maakt Spinoza gebruik van het werkwoord 'transeo' bij belangrijke overgangen. Met het werkwoord geeft Spinoza aan het begin van deel II en V de overgang aan van Deel I naar Deel II en van Deel IV naar Deel V.

B Hoofdstuk 12 (ingeleid door post haec ostendo) en 13

Hoofdlijn: kritiek op een universalisme, niet gebaseerd op de voorgaande hermeneutiek

A Hoofdstuk 14 (ingeleid door deinde) - 15 (ingeleid door porro)

Hoofdlijn: uitwerking van kritiek op dit universalisme: over het geloof in en het gezag van de heilige Schrift.

A

Derhalve heb ik met deze voorzichtigheid een methode opgesteld voor het uitleggen van de heilige boeken, en daarmee onderricht begon ik voor alles te vragen wat profetie zou zijn, en met welke reden (ratio) God zich aan de profeten heeft geopenbaard, en waarom deze door God aangenomen zijn, namelijk omdat zij over God en de natuur verheven gedachten hebben gehad of alleen vanwege vroomheid? (hoofdstuk 1) Nadat ik dit wist, heb ik gemakkelijk kunnen bewijzen dat het gezag van de profeten slechts gewicht heeft in dingen die gericht zijn op de praktijk van het leven en de ware deugd, dat voor het overige hun meningen ons weinig raken. (hoofdstuk 2) Als ik dit had leren kennen, heb ik vervolgens gevraagd wat het is geweest, waarom de Hebreëen de uitverkorenen Gods zijn genoemd. (hoofdstuk 3) Toen ik echter had gezien dat dit niets anders geweest is dan omdat God voor hen een zekere streek in de wereld had uitverkoren waar zij veilig en geriefelijk konden leven, heb ik *hieruit* geleerd, dat de wetten, aan Mozes door God geopenbaard, niets anders zijn geweest dan het recht van het bijzondere gezagsgebied van de Hebreëen en dat dus behalve zij niemand het had hoeven te ontvangen, ja dat ook zij er niet aan gehouden waren tenzij hun gezagsgebied bestond (hoofdstuk 4). Opdat ik verder zou weten of uit de Schrift kon worden afgeleid dat het menselijk verstand van nature bedorven is, heb ik willen onderzoek of de algemene godsdienst (religio catholica), ofwel de goddelijke wet die door de profeten en de apostelen aan het gehele menselijke geslacht is geopenbaard, een andere is geweest dan die welke ook het natuurlijk licht ons onderwijst (hoofdstuk 5).

B

En vervolgens of er wonderen tegen de orde van de natuur zijn geschied en of zij ons het bestaan en de voorzienigheid Gods met meer zekerheid en duidelijkheid onderwijzen dan de dingen die wij helder en onderscheidend via hun eerste oorzaken begrijpen. (hoofdstuk 6) Maar toen ik in de dingen die de Schrift nadrukkelijk onderwijst niets had gevonden dat niet met het verstand overeenkomt en niets dat ermee in strijd is, en ik bovendien zag dat de profeten niets onderwezen hebben behalve buitengewoon eenvoudige dingen, die door iedereen gemakkelijk opgemerkt konden worden, en dat zij hen voorzien hebben van die schrijftrant en die met redenen hebben bekrachtigd, waarmee de gezindheid (animus) van de menigte 't meest tot eerbied jegens God bewogen kon worden, kwam ik geheel en al tot de overtuiging dat de Schrift de rede absoluut vrijlaat en niets gemeen heeft met de filosofie, maar dat deze zowel als die op zijn eigen benen staat. Om dit overtuigend te bewijzen en de zaak geheel te bepalen, toon ik aan langs welke weg de Schrift moet worden uitgelegd, en dat de kennis daarvan en van de geestelijke dingen geheel uit haarzelf en niet uit de dingen die wij door het natuurlijk licht kennen gehaald moet worden (hoofdstuk 7).

C

Van hieruit *ga ik over* tot het aantonen van de vooroordelen die daaruit zijn ontstaan, dat het volk, (overgegeven aan bijgeloof, en het feit dat zij de overblijfselen uit de [eindige] tijd meer liefheeft dan de eeuwigheid zelf) liever de boeken van de Schrift aanbidt dan Gods eigen woord. (hoofdstuk 8 - 11)

B

Daarna toon ik aan dat het geopenbaarde woord Gods niet een zeker aantal boeken is, maar een eenvoudig begrip van de aan de profeten geopenbaarde goddelijke geest, namelijk *met een oprechte gezindheid* God te gehoorzamen door rechtvaardigheid en liefde te betrachten (hoofdstuk 12).

En ik toon aan dat dit in de Schrift geleerd wordt in overeenstemming met het bevattingsvermogen en de meningen van hen tot wie de profeten en de apostelen dit woord van God plachten te prediken.

Zij deden dit daarom zo, opdat de mensen dit woord zonder enig verzet en met oprecht gemoed zouden omarmen. (hoofdstuk 13)

A

Na vervolgens de grondslagen van het geloof te hebben aangetoond, concludeer ik tenslotte

(1) dat het voorwerp van de geopenbaarde kennis niets anders is dan gehoorzaamheid
(2) en dat zij dus van de natuurlijke kennis zowel naar voorwerp als in grondslagen en middelen geheel te onderscheiden is

(3) en niets met haar gemeen heeft:

(4) maar dat zowel deze als die haar rijk behoudt, zonder dat de één met de ander in strijd is,

(5) en geen aan de ander dienstbaar moet zijn. (hoofdstuk 14)

Omdat verder de aard van de mensen zeer verschillend is, zodat de één met deze, de ander met die meningen 't eerder eens is, en wat deze tot godsdienst, die tot een lach beweegt, concludeer ik daaruit, alsmede uit wat boven reeds gezegd is, dat aan eenieder de vrijheid van zijn oordeel en de macht om de grondslagen van het geloof naar zijn eigen aard uit te leggen, gelaten moet worden, en dat eenieders geloof uitsluitend uit zijn werken beoordeeld moet worden, namelijk of het vroom is of niet.

Want zo zullen allen met een oprecht en vrije gezindheid God kunnen gehoorzamen en zullen alleen rechtvaardigheid en liefde bij allen iets waard zijn. (hoofdstuk 15)

Nadat ik hiermee de vrijheid die de geopenbaarde goddelijke wet aan eenieder toestaat, heb aangetoond,

ga ik verder met het tweede deel van het vraagstuk, namelijk dat deze zelfde vrijheid met behoud van de vrede in de staat en van het recht van de hoogste mogendheden kan en ook moet worden toegestaan, en dat zij niet kan worden weggenomen zonder groot gevaar voor de vrede en grote schade voor de gehele staat.

Om dit echter te bewijzen, begin ik vanuit het natuurlijk recht van eenieder: dit strekt zich namelijk zover uit als ieders begeerte en vermogen zich uitstrekt, en niemand wordt krachtens het natuurrecht gehouden naar de aard van een ander te leven, maar ieder is de beschermer van zijn eigen vrijheid.

Bovendien toon ik aan dat niemand werkelijk van dit recht afstand doet (cedere), behalve degene die de macht zich te verdedigen aan een ander overdraagt (transferre), en dat noodzakelijkerwijs diegene dit natuurlijk recht volstrekt bij zich houdt (retinere), aan wie eenieder zijn recht om volgens zijn eigen aard te leven, samen met de macht om zich te verdedigen, heeft overgedragen.

En *van hieruit* toon ik aan dat zij die het hoogste gezag bekleden (houden), recht hebben op alles wat zij kunnen, en dat alleen zij de verdedigers van recht en vrijheid zijn

dat de overigen echter in alles alleen naar hun besluit moeten handelen. (hoofdstuk 16)
 Omdat toch niemand van zijn macht om zich te verdedigen zo beroofd kan worden dat hij ophoudt mens te zijn,
 concludeer ik *van hieruit* (hinc concludo) dat niemand van zijn natuurlijk recht volstrekt beroofd kan worden (privari),
 maar dat de onderdanen als het ware naar het natuurrecht bepaalde (rechten) bij zich houden,
 die hen niet ontnomen kunnen worden zonder groot gevaar voor het gezagsgebied,
 en die hun dus ofwel stilzwijgend worden toegestaan,
 of die zichzelf uitdrukkelijk bij hen, die het gezag bekleden (houden), bedingen.
 Na dit overwogen te hebben *ga ik over* (*transeo*) tot de staat der Hebreeën,
 die ik,
 opdat ik zal aantonen met welke reden en door wier beslissing de godsdienst kracht van wet begon te hebben,
 en in het voorbijgaan ook andere dingen die de moeite van het weten waard lijken,
 voldoende uitvoerig zal beschrijven. (hoofdstuk 17)
Hierna (post haec) toon ik aan dat zij die de hoogste gezag bekleden (houden), de beschermers en uitleggers niet alleen van het burgerlijke recht, maar ook van het sacrale (recht) zijn,
 en dat zij alleen het recht hebben om te beslissen wat rechtvaardig en onrechtvaardig is, wat vroom en wat niet vroom is. (hoofdstuk 18, 19)
 Tenslotte (tandem) concludeer ik dat ze dit recht het best kunnen vasthouden en het gezag veilig kunnen handhaven,
 als tenminste aan eenieder toegestaan wordt om te denken wat hij wil en te zeggen wat hij denkt. (hoofdstuk 20)

V

Dit is het⁷, wijsgerige lezer, wat ik hier te beoordelen geef,
 waarbij ik er op vertrouw dat het niet onwelkom zal zijn vanwege de deugdelijkheid en het nut van het onderwerp,
 zowel van het hele werk als van ieder hoofdstuk;
 Waaraan ik nog meer zou kunnen toevoegen,
 maar ik wil niet dat deze voorrede tot een boekdeel uitgroeit,
 temeer niet omdat ik geloof dat het de voornaamste de filosofen maar al te bekend is,
 en aan de overigen beijver ik mij niet deze verhandeling aan te bevelen,
 want er is niets in waarvan ik mag hopen dat het hen met enigerlei reden zou kunnen behagen.
 Ik weet immers hoe hardnekkig de vooroordelen in de geest vastzitten,
 die de gezindheid in de vorm van vroomheid omarmd heeft.
 Ik weet vervolgens dat het even onmogelijk is van het volk het bijgeloof weg te nemen als de vrees.
 Ik weet tenslotte dat de standvastigheid van het volk hardnekkigheid is
 en dat het niet door de rede wordt beheerst, maar zich door een opwelling laat meeslepen om te prijzen of af te keuren.
 Het volk dus en allen die evenals het volk door dezelfde aandoeningen worden geteisterd, nodig ik niet uit om dit te lezen.
 ja, ik zou zelfs liever willen dat ze aan dit boek geheel verwaarlozen dan dat ze storend zouden worden door het verkeerd uit te leggen, zoals ze dat met alles plegen te doen.
 Daarmee zouden ze zelf niets winnen en anderen benadelen, die vrijer zouden filosoferen,
 als dit ene hun maar niet in de weg stond:
 dat zij menen dat de rede dienstbaar moet zijn aan de theologie.
 Want ik vertrouw er op dat juist voor hen dit werk zeer nuttig zal zijn.

⁷

Hier begint zowel in de editie van Gebhardt als in de eerste edities van de 17de eeuw (1670, 1672, 1674) een nieuwe alinea.

Omdat⁸ overigens velen noch de tijd noch misschien de gezindheid hebben alles door te lezen, word ik gedwongen hier, evenals aan het slot van deze verhandeling op te merken, dat ik niets schrijf wat ik niet zeer gaarne aan de toets en het oordeel van de hoogste mogendheden van mijn vaderland zou onderwerpen.

Want als zij zullen oordelen dat iets van wat ik zeg in strijd is met de wetten van mijn vaderland of nadelig is voor het algemeen heil, dan wil ik dat dit niet gezegd is.

Ik weet dat ik een mens ben en heb kunnen dwalen,

maar ik mij oprecht erom bekommerd, dat ik niet zou dwalen

en bovenal dat al wat ik schreef geheel zou beantwoorden aan de wetten van het vaderland, de vroomheid en de goede zeden.